

*84.3: I ptichka si namira zhlishte, i ljustovica –
gnezdo, deto da polozhi pilcite si,
pri tvoite oltari, Gospodu na Silite,
Carju moj i Bozhe moj!*

Nashata kyshta se namirashe na Glavnata ulica, na polovinata pyt mezhdru Katedralata i Bashcharshija, svyrzvajki po njakakyv nachin Evropa i preddverieto na Orienta, dve civilizacii i dva svjata v umalen mashtab. Tova e mrachna ulica, bez nito edno dyrvo, prilichashta na siv koridor, prez kojto se izliza napravo i bez otklonenie v neshto kato improvizirana orientalska prikazka – pletenici ot ulichki i kjorsokaci, pazari i neochakvani ploshtadi s shadravani i mnozhestvo zanajatchijski i tyrgovski djukjancheta, koito prodylzhavat v dylgi i masivni skladove s naj-razlichna stoka. Vsjava ulica nosi ime spored zanajata, kojto se uprazhnjava na neja: Kovachi, Kazandzhilyk (obrabotka na med), Kundurdzhilyk (obushtari), Chizmedzhilyk (chizmari), Kujundzhilyk (zlatari), Kjurchilyk (kozuhari), Sarachi (izdelija ot kozha), Halachi (darakchii), Abadzhilyk (izdelija ot sukno). A sred tjah sa prysnati rabotilnicite na shivachi, chasovnikari, bilkari, vyglishtari, sladkari i bozadzhi. Nad vsichko tova se poklashtat stoletni topoli i se zabivat kato strela v nebeto beli minareta, na koito pet pyti v denonoshieto se kachvat mjuezinite, sipejki isljamski vopli nad Charshijata: “Allah e naj-velik, svidetelstvam, che njama drug Gospod, osven Allah, i che Mohamed e negovijat prorok. Elate na molitva, elate v hrana na spasenieto”. Otzad, syvsem nablizo, e tymnosinijat zid na planinata i strymnite mahali, chiito prozorci pazjat poslednija otbljasyk na slynceto, dokato dolu, v grada, se paljat ulichnite lampi.

V naj-gornata chast na nashata ulica se namira pravoslavната cyrkva, a ako se zavie nadjasno, po edna tjasna ulichka, se stiga do sefardskata sinagoga i njakogashnija evrejski kvartal, v kojto tezi trudoljubivi, predimno bedni hora, zhivejat oshte ot shestnajseti vek, kogato sa progoneni ot Ispanija na kralica Izabela.

Polozhenieto na kyshta nomer 26, v kojato prekarah detstvoto si chak do devetata si godina, sjakash opredelja i moeto polozhenie v po-kysnija mi zhivot – vinagi mezhdinno! Tazi trietazhna sgrada, postroena v neoklasicheski stil, nalozhen ot avstroungarskata kolonialna vlast, beshe vechno izpylnena sys sivkav sumrak; sjakash v neja nikoga ne pronikvashe silnata dnevna svetlina, koeto pridavashe na staite i koridorite izvestna tajnstvenost, a na vsichki predmeti i mebeli – nerealno *sfumato* (mek prelivasht se njuans) s lek dyh na muhyl i fin prah. Pred kyshtata minavaha relsite na edinstvenata tramvajna linija, kojato beshe s nomer edno i otivashe do Marindvor. Po тази linija se tytreha razdrynkani tramvai sys sin cvjat. Kyshtata, kojato se namirashe na ygyla na Glavnata ulica i edin kjorsokak, zavyrshvasht s izgnil stobor na mjusjulmanski dvor, sjakash ne beshe sgrada, a samo evropejska maska, kojato skrivashe misterijata na Orienta, styblata na slivite i dyrvenite reshetki na zhenskite pokoi. Na тази kyshta na ygyla imashe tjasna metalna postavka za dryzhka na zname, pod kojato se namirashe tabelata s imeto na ulicata. Ne vjarvam v Evropa da zhivee njakoj, imeto na chijato ulica da sa smenjali tolkova pyti! Naj-napred, kogato bila trasirana, nosela imeto na imperator Franc Josif, za da byde imenovana prez 1918 godina Aleksandrova, po imeto na kralja-obeditel Aleksandyr Karadzhordzhevich. Prez april 1941 godina, v nashija apartament na pyrvija etazh, ot chijto prozorec vinagi se smenjaha syshtestvuvashtite tabeli, nahluha hora s dylgi kozheni manta i shapki, na koito imashe kato znak bukvata

U, hvyrliha predhodnata bjala tabela na ulicata i postaviha nova s imeto na D-r Ante Pavelich, za da ja hvyrliat i neja chetiri godini po-kysno njakakvi drugi hora, syshto v kozheni manta, no s kasketi, a na nejno mjasto da postavjat nova, sinja – Ulica na marshal Tito. I pak, v kraja na тази, poslednata vojna, na тази ulica otново beshe smeneno imeto – sega se naricha Ulica na Mula Mustafa Basheskija. Vmesto kozheni manta, tozi pyt horata, koito nahluli v apartamenta na pyrvija etazh, noseli kozheni jaketa i maratonki, a na glavite si imali zeleni bareti s lilii – oshte vednyzh lamarininata tabela s imeto na ulicata padnala na trotoara. Oshte ot naj-rannite si dni, znachi, neosyznavajki tozi vazhen urok, se ucheh na prehodnostta na slavata i mogyshtestvoto, dokato zvyunkite udari na lamarinata vyrhu asfalta, kato chineli, otbeljazvaha kraja na ot delnite chasti na тази kyrvava sjuita.

Dnes v Saraevo vsichki ulichni tabeli sa vmesto sys sin cvjat – zeleni.

Po glavnata ulica, pod nashite prozorci na pyrvija etazh, techeshe i otminavashe istorijata.

Vizhdal sym kak kralski oficeri na kone s lyskav kosym, nosjat s beli rykavici svjatoto si koledno dyrvo, za da go zapaljat pred mynichkata pravoslavna cyrkva. V ushite mi oshte otekva gluhija tropot ot kopitata po granitnite paveta, s koito ulicata beshe zastlana po onova vreme. Mahahme im ot prozorcite, a te, usmihvajki se, ni ot davaha chest, dokato moite leli vyzdishaha i byrsheha sylzite si.

Po тази ulica minavaha i pogrebalni ceremonii. Pravoslavnite, s vladikata na chelo, otivaha kym Koshevo, kydeto se namirashe nasheto grobishte. Mjusjulmanskite *dzhenazeta* (pogrebenija) i evrejskite pogrebalni shestvija se dvizheha v protivopolozhna posoka, zashtoto tehnite grobishta lezhaha po sklonovete na vyzvishenijata nad Charshijata.

Pod prozorcite techeshe i rekata ot demonstranti, kogato na 27 mart 1941 godina srybskoto naselenie protestirashe protiv Trojnija pakt, kojto knjaz Pavle podpisa sys silite ot Osta. Stojahme oblakyteni na prozorcite (lejja redovno podlagashe specialna vyzglavnica pod laktite), kogato pod nas vyv fajton mina nejnijat myzh, Nikola N. Barosh, v syprovod na dvama akordeonisti. Vdigna shapka kym nas i izvika: “Da zhivee kraljat! Po-dobre rat, otkolkoto pakt”, a vyodushevenata tylpa mu otgovori, vikajki burno: “Po-dobre grob, otkolkoto rob!”

Njakolko sedmici po-kysno, po syshtite tramvajni relsi premina i nemskata vojska prez polurazrushenija grad. Treshjtaha tankove pokriti s mrezi i maskirovychni sharki, tytneha kamioni s vojnici pod kaski, a pred tjah se vozeha oficeri na motocikleti s koshove. Zapomnil sym sivite im rykavici i gladko izbrysnatite im lica. Nashite komshii mjusjulmani i hyrvati bjaha ukrasili s kilimi prozorcite na svoite kyshti. Hvyrljaha po tankovete i vojnicite cvetja i rykopljaskaha s vse sila. Mnogo placheha ot shtastie.

Edin mesec po-kysno, bez pravo da vyrvjat po trotoara, po platnoto kracheha i nashite dovcherashni sysedi – evreite, s zhylti lenti prez rykavite, na koito stoesh Davidovata zvezda. Posle zavinagi izcheznaha njakyde bez sleda.

Po тази ulica izminavaha poslednija si pyt i vyrzanite s tel “izmennici”, kakto gi narichaha togava, kolonite plennici, na koito njakoj beshe vzal obuvkite. V letnija zdrach, sled policejskija chas, po sredata na platnoto zlokobno kracheha chlenove na feldzhandarmerijata s metalni polumeseци na gyrdite i pushki na ramo, a gluhijat tropot ot podkovanite im botushi otekvashe v akustikata na opustjalata ulica.

Po neja preminavaha na niski cvileshti kone s dylgi spleteni opashki i cherkezite s drypnati ochi – zhyltite konnici

na general Vlasov, koito kato kentavri se bjaha srasli sys svoite zhiivotni.

Pristypvaha malodushno i domobranskite druzhini, a kogato rotnijat im podvikvashe: “Hajde, momcheta, pesen!” – zaehtjavashe neshto podobno na voj ot gyrlata na nasilstveno mobiliziranite vojnici.

Gledahme i patetichnija marsh na italianskite eskadroni, tehnite po orientalski blestjashto lysnati obushta, kysite karabini i zaljulelite se grebeni ot pera vyrhu shapkite im, koeto prevryshtashe cjaloto zrelishte v parad na vyoryzheni petli...

I zaminavaneto na vsichki tezi vojski gledahme zad spusnatite zavesi; kolonite ot prashni, njakoga elitni, podrazdelenija na razgromenata armija E, tehnite kraka, omotani v partenki i parcali, vyrzani s vryv, obgorenite im shineli, tehnite paterici i tojzhki, oryzhieto, koeto beshe izgubilo pobedonosnija si bljasyk, pokrito s tynyk sloj vtvyrdena kal, lenivo premetnato prez otslabnalite ramene, i otkritite kamioni, v koito lezhaha smeseno myrtvi i raneni, gledashti nebeto nad kyshtite s praznite pogledi na otchajani hora. Tozi pyt nashite sysedi gi izprashtaha s plach, pisyci i vikove: “Pak shte se vyrnete pri nas! Shte dade Allah, shte se vyrnete!”, a te gi gledaha s bluzhdaesht pogled, umoreni do smyrt, sjakash izobshto ne gi vizhdaha s bledite si ochi pod prashni klepachi.

Sled tjah ostavaha gluhi eksplozii. Poslednijat otrjad, kojto napuskashe grad Saraevo vdigashe vyv vyzduha vsichki po-vazhni sgradi.

I osvoboditelite posreshtnahme. V zdracha na peti april 1945 godina vidjahme kak byrzi senki pretichvat prez ulicata, prikriuvajki se zad yglite. Pred nashija vhod postaviha kartehnica i zalegnaha zad neja na trotoara, premetnali lentata s patroni prez ramo. Podvikvaha edin na drug: “Svryzka! Poddyrzhaj svryzka!”

Na sledvashtija den po obed, tyrzhestveno vljazoha v grada. Pred vsichki na buen bjat zhrebec, pod chiito kopita hvyrchaha iskri po granita, jazdeshe stroen oficer s shapka, na kojato imashe chervena petolychka. Osvoboditelite ne marshiruvaha kato ostanalite vojski; kracheha vseki za sebe si s pateshkata si seljashka pohodka, okicheni s bombi, pistoleti, prepasani s patrondashi, s naj-razlichno oryzhie v ryce i prez ramo.

Onezi syshtite myzhe i zheni, koito prednija den bjaha plakali, izprashtajki razgromenata okupacionna vojska, prishiha na svoite baretki, narecheni “francuzojki”, i na bombetata si golemi petolychki, nepohvatno izrjazani s nozhici ot cherveno sukno. Samo che tozi pyt njamashe cvetja – bjaha izrazhodvani pri izprashtaneto prednija den. Naj-glasovitite sred tjah stanaha samo sled sedmica ulichnata vlast. Okaza se, che prez cjaloto vreme na vojnata tajno bili podpomagali narodoosvoboditelnata borba. Dyrzhaha se kym nas vrazhdebno, kato pred razgromeni burzhoazni ostatyci. Mnogo ot tjah stanaha ideoloji na novata vlast, no vinagi izvryshtaha ili svezhdaha pogled, kogato se sreshtneha s mojata stara lelja, kojato i v tezi godini na nemotija i nasilie uspjavashe da poddyrzha bezukoren bljasyka na politurata vyrhu mebelite v gostnata staja.

Nakarani da pejat, vypreki che ne im beshe do pesen, po Glavnata ulica minaha i trudovite brigadi, systaveni ot grazhdani, koito bjaha izkarani ot domovete si da razchistvat ruinite.

Njakolko dena po-kysno ottuk vodeha i edin vyzrasten vyzdebel chovek sys siv kostjum, kojto noseshe okachena okolo vrata si tabela, na kojato beshe napisano: “Az sym spekulant. Dokato vie gladuvahte, az zabogatjavah.” Syvsem izguben sred razjarenata tylpa, kojato go vodeshe i syshtevremenno go bieshe, chovekyt se tytreshe, opitvajki se prez cjaloto vreme da

zapazi dostojnstvoto si i shapkata na glavata si, kojato neprekysnato padashe. Govoreha, che nakarali dyshterja mu – prochuta gradska krasavica – pyrva da pljue v liceto mu pred vsichki.

Po sredata na ulicata ot vreme na vreme minavashe i njakoj dripav ciganin, vodesht njakoja edra bosnenska mechka na veriga, kojato j se vrjazvashe v ranite na izlinelija kozhuh. Syprovozhdashe go obiknoveno momche, koeto udrjashe *tarabuka* – malyk timpan. “Igraj, Mishko!” – izvikvashe i drypvashe s verigata halkata, kojato beshe prekarana prez nozdrite na zhivotnoto, pri koeto neshtastnata mechka se vdigashe na zadnite si kraka i izvyrshvashe njakolko dvizhenija, sjakash tancuva, gledajki ni s tyzhnite si kryvjasali ochi, tochno kato svoja predshestvenik s tabela na vrata.

Po syshtoto platno na ulicata pristigaha s dyh na planina i skrezh po mustacite si, sjakash otkyrteni ot sklonovete planinci, prishporvajki drebnite si planinski kone, natovareni s nasecheni i nacepeni dyrva za ogrev i torbi s dyrveni vyglishta, vikajki, kolkoto im glas dyrzhi: “Narychi, kjumjur!”, a sled tjah chesto i cigani, koito popravjaha chadyri i kalajdisvaha izhabeni sydove: “Kyrpim tendzheri, kancheta, korita...”

Osven tramvaja, dvizhenieto beshe rjadko – samo po njakoj kamion, voenen dzhip, katafalkata s resni na blizkoto pogrebalno bjuro “Konkordija” ili leka kola predvoenno proizvodstvo. Njakolko godini sled vojната bjaha postaveni oshte edni relsi, taka che tramvajat mozheshe da obyryne na Bashcharshija i da prodylzhi vechnija si kryg, a granitnite paveta bjaha zameneni s asfalt.

Otletjaha godini i ulicata otnovo zakipja, kogato po neja trygnaha demonstracii protiv Italija, kojato, vypreki i pobedena vyv vojната, v kojato nie bjahme pobediteli, uzh iskala da ni otneme nashija grad Triest, za kojto ne znaehme dori kyde se

namira. Tozi pyt rekata ot hora se nasochvashe kym Amerikanskoto konsulstvo, koeto togava se namirashe v koketna sgrada s gradina, nad Markale.

Na dvesta krachki juzhno ot nashata kyshta se izdigashe Katedralata, dobre oformena sgrada ot tymnosiv kamyk, sys strogi linii, s edinstvena ukrasa – razkoshna rozetka, prez chiito ornamenty vyv formata na cvetja vsjaka nedelna sutrin izblikvaha grymkite tonove na tokatite i fugite, izsvireni na organa. Tezi vylnuvashti zvuci, taka razlichni ot vsichko, koeto mozheshe da se chue v tozi grad, se noseha, otrazjavajki se v natrufenite fasadi na Shtrosmajerovata ulica i preminavaha prez plitkata reka, sblyskvajki se s mahalite, koito pylzjaha po hylmovete, izdigajki se pravo kym nebeto. Ot vreme na vreme okolo katedralata se sybirashe katolicheskoto naselenie, za da obrazuva procesii. Togava iznasjaha *ripidi* (horugvi) i bogato izvezani cyrkovni znamenata i okichena nosilka, na kojato sedeshe Bogorodica s malkija Isus v skuta ot polihromirano dyrvo v rozovi i svetlosini cvetove, ukrasena sys zlato, tjul i raznocvetni girlyandi. Pred shestviето vyrveshe katolicheskija arhiepiskop, obkryzhen ot katolicheski sveshtenici i monasi v tymni odezhdi, prepasani s beli vyzheta s piskjuli.

Na ygyla, sreshtu Katedralata, vyv vitrinata na magazina za delikatesi na semejstvo Chorovich, se klanjashe malyk arabin s ogromen tjurban, naj-goljamoto chudo ot moite ranni godini – reklama za *Frankovoto* kafe. Mozheh da stoja pred nego i po cjaj chas, chudejki se kak vinagi zatvarja ochi, kogato se pokloni, i kak otново gi otvarja, kogato povdigne glava s blazhena usmivka. Tazi luksozna bakalnica beshe zatrupana s kolonialna stoka – sjakash v neja bjaha syhraneni vsichki aromati i vkusove ot Dalechnija Iztok: cherni pryhici vanilija, kanela, beli orehcheta, vsichki vidove podpravki, njakakvi stranni, syvsem nepoznati, izsusheni ribi, susheni gyshi butcheta

za evrejski goshtavki, boja za velikdenski jajca v paketcheta i miniatjurni kartinki, koito se lepjat vyrhu tjah, a na tezgjaha – desetina nakloneni otvoreni stykleni burkani s naj-razlichni vidove bonboni, ot onezi, obiknovenite, sini i cherveni, do onezi, zelenite – gumenite i koprinenite – prodylgovatite, koito se zakachvat na elhata... I sled vojnata, po vreme na goljamata mizerija, v delikatesnija magazin na Chorovich bjaha ostanali sledite ot njakogashnata predvoenna peshtera na Ali-baba, makar che veche njamashe pecheno i nepecheno kafe v otvoreni chuvali.

Na stotina metra po-nadolu, v prodylzhenieto na nashata ulica, se namirashe knizharnicata *Simon & Katan*, oblicovana s tymno dybovo dyrvo ot poda do tavana i do visokata galerija s baljustrada Da stypish v neja znacheshe da vlezesh v syshtinska prikazka. Knizhki s kartinki s cvetni korici ot lakiran karton stojaha tuk do buketi ot raznoobrazni molivi *Koh-i-noor*, a pod stykloto na tezgjaha se izlezhavaha nedostizhimite avtomatichni pisalki *Pelikan*, lupi za filatelisti, mikroskop i drugi nevizhdani chudesas. Ot tozi vylsheben magazin, nashata sysedka, starata gospozhica Sara Semiz, mi kupi goljama raztvarjashta se kutija s akvarelni boi *Faber* i chetka s lakirana cherna dryzhka, edin sluchaen hubav podaryk, kojto bezpogreshno me otvede kym mojata profesija.